

ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (Print), ISSN 2663-0273 (Online)

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

УДК 101.1:378.14

Вікторія Станіславівна Даценко

Черкаський державний технологічний університет

бульвар Шевченка, 460, Черкаси, 18006, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1510-6951>; E-mail: vitka2177@ukr.net

Received 13 August 2018; revised 14 September 2018; accepted 27 October 2018

doi: 1015421/351903

МАЙБУТНЄ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМА

Анотація.

Розуміння часу дає шанс розкрити таємниці світу й людського життя. Особливо загадковим із часових станів для людини виглядає майбутнє. Майбутнє як один із станів часу постає і як необхідний складник світу, в якому ми знаходимо себе, і як визначальний вимір людського життя. Проблема майбутнього має декілька аспектів. Насамперед, це онтологічна проблема. Епістемологічний аспект проблеми майбутнього стосується можливості його пізнання. Okремо постають проблеми майбутнього в галузях філософії природничих наук і філософії суспільства. Філософія людини також не є повноцінною без роздумів про людське, антропологічне майбутнє. Розуміння філософами майбутнього в його різних аспектах залежить від загальної концептуалізації проблем часу. Кожна концепція часу з тих, що склалися й набули визнання у філософії, має свій образ майбутнього і викликає свої питання щодо його онтологічного і епістемологічного статусу.

Ключові слова: час, майбутнє, онтологія майбутнього, епістемологія майбутнього, соціальна філософія майбутнього, антропологія майбутнього.

Viktoriiia S. Datsenko

Cherkasy State Technological University

Shevchenko Boul., 460, Cherkasy, 18006, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1510-6951>; E-mail: vitka2177@ukr.net

The future as a philosophical problem

Abstract.

Understanding time gives a chance to reveal the secrets of peace and human life. The future is especially secretive of the time states for a person. The future as one of the states of time also appears as a necessary component of the world in which we find ourselves and as a defining dimension of human life. The problem of the future has several aspects. First of all, this is an ontological problem. The epistemological aspect of the problem of the future concerns the possibility of its knowledge. Separately there are problems of the future in the branches of philosophy of natural sciences and philosophy of society. The philosophy of man is also not complete without reflection on the human, anthropological future. Understanding the philosophers of the future in its various aspects depends on the general conceptualization of the problems of time. Each conception of time that has developed and has gained recognition in philosophy has its own image of the future and raises questions about its ontological and epistemological status.

Time is estimated by the ratio of parts and the whole, their existential statuses. As the main concepts distinguish between presentism and eternalism.

The second aspect of time that interests the philosophy is its relationship with objects that exist in time. Substance concept separates time from objects, relational - identifies time with the relationship between objects.

Different views of philosophers for the future need to be streamlined and mapped.

Among many aspects of the philosophy of the future are selected a few key, which will be sequentially outlined below. These basic problems can be formulated in the form of four questions.

1) *Is there a future? What meaning should be given to the concept of existence in order to include the future? And in what sense is the future excluded from the existing one (if there is any such sense at all)?*

2) *Is the future connected with the logical connections with the present and the past? Is it possible at all to consider the future, which is not yet defined in a certain sense, determined? What role does present and past play in this determinism? Can we talk about the reciprocal impact on them of the future?*

3) *Can we predict the future? Another aspect of the problem relates to ways of knowing the future. There is a lot of experience in this direction and it needs to be comprehended.*

4) *What are the features of the image of the future man? How does a person imagine the future? The future for a person is something more than a cognitive image, it is the existential state of man. Man is constantly in the future, while remaining in the present and, partly in the past. This subjective state of the future man is a special theme of philosophical comprehension.*

The most general, synthetic image of the future is designed to create a philosophy. This is understandable, because the future as one of the states of time also appears as a necessary component of the world in which we find ourselves and as a defining dimension of human life.

Presentism questions the existence of the future, eternalism claims the need for its existence. The future is in some sense there, but it is a specific existence, different from the present and the past. Disputes between philosophers who defend the objectivity of time and, accordingly, the future, and those who consider the time as an aspect of subjective reality, are also important for clarifying the way of existence of the future.

There are philosophers who claim the nomological autonomy of the future and, accordingly, the impossibility of any exact knowledge of it (the possibility of only assumptions). From another point of view, the future is quite accessible to knowledge, since it is subject to the general, unchanging laws of the Universe. Exploring the present and the past can formulate true statements about the future. From a more moderate point of view, the future is a sphere of objective, such that is subject to a true assessment, but nevertheless probabilistic knowledge.

The social future is perhaps the most popular area of research and reflection on the future of philosophy. Within the framework of philosophy and social sciences, the theory of prediction of the future, which appears a special science - futurology.

Understanding the future, philosophy, of course, can not bypass its anthropological aspect. Exploring the interaction of the individual with his own future, philosophers are trying to formulate the optimal human strategy for the future.

Key words: *time, future, ontology of the future, epistemology of the future, social philosophy of the future, anthropology of the future.*

Виктория Станиславовна Даценко

Черкасский государственный технологический университет

бульвар Шевченко, 460, Черкассы, 18006, Украина

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1510-6951>; E-mail: vitka2177@ukr.net

Будущее как философская проблема

Аннотация.

Понимание времени дает шанс раскрыть тайны мира и человеческой жизни. Особенно загадочным из временных состояний для человека выглядит будущее. Будущее как одно из состояний времени возникает и как необходимая составляющая мира, в котором мы находим себя, и как определяющий измерение человеческой жизни. Проблема будущего имеет несколько аспектов. Прежде всего, это онтологическая проблема. Эпистемологический аспект проблемы будущего касается возможности его познания. Отдельно стоят проблемы будущего в области философии естественных наук и философии общества. Философия человека также не является полноценной без раздумий отвода, антропологическое будущее. Понимание философами будущего в его различных аспектах зависит от общей концептуализации проблем времени. Каждая концепция времени из тех, что сложились и получили признание в философии, имеет свой образ будущего и вызывает свои вопросы его онтологического и эпистемологического статуса.

Ключевые слова: *время, будущее, онтология будущего, эпистемология будущего, социальная философия будущего, антропология будущего.*

Постановка проблеми. Як стверджував Фалес Мілетський, наймудрішим із всього є час, бо він розкриває все. У цьому вислові можна знайти пояснення тієї сили, з якою феномен часу притягує до себе як звичайних людей, так і науковців, філософів. Не буде перебільшенням сказати, що всі таємниці світу й людського життя так чи інакше пов'язані з часом. Розуміння часу дає шанс розкрити ці таємниці. Осмислення часу відбувається й на рівні буденної свідомості, і через різнобічні дослідження в галузях природничих, суспільних і гуманітарних наук. Найглибше зазирнути до таємних глибин часу намагається філософія, що є цілком природно, бо відповідає її призначенню.

Особливо загадковим із часових станів для людини виглядає майбутнє. Майбутнім називають ту частину часу, яка займає місце у часовій послідовності після теперішнього. Так само як і щодо часу в цілому, існує розрізнення фізичного (природного) майбутнього, соціального й суб'єктивного. Наведене визначення поєднує всі ці варіанти майбутнього. Майбутнє має особливу вагу для людини. Воно приваблює але водночас лякає, дарує надію й викликає сумнів, потребує осягнення й кладе межу нашим спробам його осягнути. Майбутнє присутнє в теперішньому, про нього постійно говорять і думають, але його немає навіть в тому сенсі, в якому є реальним минуле, існування залишків якого – емпірично незаперечний факт. Майбутнє ж не дає нам ніяких емпірично незаперечних відомостей про себе. Загадка майбутнього має буттєвий сенс, через що вона потребує найфундаментальнішого філософського осмислення.

Майбутнє – одна з найбільших проблем у філософії. Як така вона має декілька аспектів. Насамперед, це онтологічна проблема. Філософія має розв'язувати проблему буттєвого статусу майбутнього. Епістемологічний аспект проблеми майбутнього стосується можливості його пізнання. Окремо постають проблеми майбутнього в галузях філософії природничих наук і філософії суспільства. Філософія людини також не є повноцінною без роздумів про людське, антропологічне

майбутнє. Розуміння філософами майбутнього в його різних аспектах залежить від загальної концептуалізації проблем часу. Кожна концепція часу з тих, що склалися й набули визнання у філософії, має свій образ майбутнього і викликає свої питання щодо його онтологічного і епістемологічного статусу.

В сучасній філософії слід відзначити декілька сформованих концепцій часу, які постійно взаємодіють і обговорюються. Насамперед час оцінюється з боку співвідношення частин і цілого, їх буттєвих статусів. Як основні концепції розрізняють презентизм та етерналізм. Презентизм є поглядом, згідно з яким лише теперішнє є реальним. Існують лише ті об'єкти, що існують зараз [1]. Те, що існувало колись, вже не існує, те, що буде, поки також не існує. Треба сказати, що презентизм має підтримку з боку здорового глузду. Саме здоровий глузд підказує нам, що майбутнє – сфера неіснуючого. Проте такий погляд суперечить можливості робити майбутнє об'єктом пізнання. До того ж він суперечить і уявленням сучасної теоретичної фізики та космології. Ближчим до цих уявлень є інша філософська концепція часу – етерналізм. Етерналізм надає статусу існуючого всім подіям та речам, які були в минулому, є в теперішньому, й будуть у майбутньому [1]. Час, з цієї точки зору, об'єктивно існує весь цілком, і лише для індивідуального спостерігача, який локалізує себе у часі, виникають минуле, теперішнє та майбутнє.

Другим за значенням аспектом часу, який цікавить філософію, є його відносини з об'єктами, які існують у часі. Субстанційна концепція відокремлює час від об'єктів, реляційна – отожднює час з відносинами між об'єктами. Як субстанціоналісти, так і релятивісти вважають, що час є реальним, існує незалежно від людини. Навпаки, ідеалісти оцінюють час як суб'єктивну річ, до якої нічого не є відповідним у поза-людській реальності [2, с.7]. Отже, ще одною проблемою майбутнього постає проблема вибору між об'єктивним і суб'єктивним майбутнім.

Різні погляди філософів на майбутнє потребують впорядкування й зіставлення. Треба з'ясувати також коло проблем, які є найваж-

ливішими щодо майбутнього, які дають змогу найкраще використати знання про майбутнє в науці і практиці. Саме цим проблемам, їх формулюванню й систематичному опису присвячена ця стаття. Серед багатьох аспектів філософії майбутнього обрано декілька ключових, які й будуть послідовно викладені далі. Ці основні проблеми можна сформулювати у вигляді чотирьох запитань.

1) Чи існує майбутнє? Те, що майбутні події й речі не є так само реальними, як ті, що існують в теперішній час, зрозуміло. Не випадково ми говоримо про дещо передбачуване, що воно поки що, на цю мить, на сьогодні ще не існує. Втім віднесення майбутнього до цілковитого небуття також не виглядає переконливим. Якого сенсу треба надати поняттю існування, щоб включити до нього майбутнє? І в якому сенсі майбутнє виключене з існуючого (якщо такий сенс взагалі є)?

2) Чи пов'язане майбутнє закономірними зв'язками з теперішнім і минулим? Все існуюче (в будь якому сенсі) пов'язане між собою, підпорядковане тому чи іншому виду детермінізму. Особливі види детермінізму, зокрема, причинно-наслідковий зв'язок, пов'язані з часом. Виникають питання про місце майбутнього у цих зв'язках. Чи можна взагалі вважати майбутнє, якого ще немає у певному сенсі, детермінованим? Яку роль відіграють в цьому детермінізмі теперішнє й минуле? Чи можна говорити про зворотний вплив на них майбутнього?

3) Чи можемо ми передбачити майбутнє? З проблемою детермінованості майбутнього пов'язана проблема меж і можливостей нашого пізнання майбутнього. Обсяг ідей тут дуже широкий – від фаталізму, який передбачає повне знання майбутнього, до індетермінізму, який заперечує будь-яке знання про майбутнє. Таке розмаїття поглядів потребує виявлення самої можливості знання про майбутнє, а також специфіки такого знання порівняно зі знанням про теперішнє й минуле. Інший аспект проблеми стосується способів пізнання майбутнього. На цьому напрямі напрацьований великий досвід і він потребує осмислення.

4) В чому особливості образу майбутнього людини? Як людина уявляє собі майбутнє? Уявлення про майбутнє, інтенції людини щодо майбутнього відіграють надзвичайно важливу роль в людському житті. Йдеться не лише про обгрунтовані, теоретично правильні уявлення. Майбутнє для людини є чимось більшим ніж пізнавальним образом, воно є екзистенційним станом людини. Людина постійно перебуває в майбутньому, залишаючись при цьому в теперішньому і, частково, в минулому. Цей суб'єктивний стан майбутнього людини є особливою темою філософського осмислення.

Мета статті. В даній статті ми розкриємо відповіді на перше та друге запитання. А третє та четверте – ми з'ясуємо в нашій наступній статті.

1.

На запитання «Чи існує майбутнє?» можуть бути дві крайні відповіді – так, чи ні. Почнемо з негативної відповіді. Звичайним аргументом на користь презентизму тобто обмеження існуючого теперішнім є те, що майбутнє недоступне для емпіричного пізнання. Майбутні події не можна сприймати і, відповідно, засвідчити їх існування. Такий емпіричний спосіб виявлення того, що існує, продовжує традицію Д. Юма. Британський філософ не заперечував реальності майбутнього, але покладався лише на інтерпретацію наших чуттєвих даних, а не на безпосередню фіксацію плину часу. Виходячи з цього, багато наступних дослідників часу вважали майбутнє, як мінімум, недостовірним. Висловлювання про майбутнє, згідно з поширеною в сучасній філософії думкою, є висловлюваннями про теперішні факти, які інтерпретуються як такі, що вказують на майбутнє. Наприклад, висловлювання «За кілька місяців настане зима» є істинним завдяки факту, що Земля є планетою, яке обертається навколо своєї зірки, а також теперішньому факту, що зараз у цій частині планети літо. Висловлювання, отже, не є істинним завдяки майбутнім подіям безпосередньо. Оскільки висловлювання про майбутні події не мають фіксованого істиннісного значення, ми не можемо впевнено говорити про їхню

реальність.

Заперечення реальності майбутнього може мати й більш широке підґрунтя. Заперечувати можна не лише майбутнє, а й час взагалі. В сучасній філософії широко обговорюється концепція британського філософа Дж. Мактаггарта, який доводив ілюзорність часу. Час в такий спосіб зводиться до суб'єктивних сприйнятів, постає суб'єктивним феноменом, виключаючись з об'єктивної реальності. Ця позиція відповідає класичній суб'єктивістській концепції часу І. Канта. Визнання суб'єктивності часу дозволяє вважати його природу поза-буттєвою [3].

Критика поняття майбутнього з боку емпіризму та суб'єктивізму, втім, не є цілком переконливою. Перш за все, треба сказати, що відсутність емпіричних даних не є підставою заперечувати існування чогось. Багато речей, які виявляє сучасна наука є такими, що безпосередньо не сприймаються. Об'єкти наукового пізнання часто сприймаються опосередковано – через емпіричні дані, які пов'язані з певною послідовністю інших передбачуваних даних, які, зрештою, ми можемо пов'язати з об'єктами, що нас цікавлять. Те ж саме може бути здійснене з майбутніми подіями, процесами й речами. Така можливість викликає впевненість в тому, що «для науки минуле й майбутнє завжди однозначно фактуальні» [4, с.151].

Істинність висловлювань про майбутнє не може бути перевірена лише стосовно певного типу висловлювань. Інші висловлювання, зокрема, умовні, очевидно, мають істиннісне значення. На це звернув увагу ще Аристотель. Говорячи «Якщо завтра до міста прийде циклон, почнуться опади», ми висловлюємо дещо у певному сенсі істинне. Суперечка про істинність умовних висловлювань іде з часів Аристотеля. Попри брак остаточних аргументів, є підстави припустити, що істинність може залежати не від одного, а від кількох чинників, які при їх поєднанні роблять висловлювання істинним. Звідси, майбутнє не позбавлене істиннісного значення.

Щодо суб'єктивності часу (або його ідеальності), то вона суперечить даним спеціальних

наук. Час в науці є параметром, який задається при дослідженні об'єктивних процесів та явищ і якого неможливо уникнути. В більш загальному сенсі можна стверджувати, що, якщо світ змінюється, то ми повинні припустити об'єктивність часу. Те саме стосується об'єктивності майбутнього.

Припустимо тепер, що майбутнє таке саме реальне, як теперішнє й минуле, що стверджують прибічники етерналізму. Вони впевнені, що та обставина, що наші знання про майбутнє набагато менші ніж про теперішнє, відбиває лише епістемологічну відмінність між майбутнім і минулим, але аж ніяк не є свідченням онтологічної відмінності. Деякі дослідники, зокрема американські філософи В. Куайн та Х. Патнем, вказують на те, що сучасні фізичні теорії, такі як спеціальна теорія відносності й квантова фізика, підтверджують саме теоретичні засади етерналізму. Чотири-вимірний час-простір, на реальності якого базується сучасна фізика, включає всі періоди часу. Така конструкція прив'язує час до простору. Оскільки простір існує весь цілком, то й четвертий вимір – час – має існувати цілком, включаючи майбутнє. Уявлення про реальність майбутнього одержують також підтримку з боку сучасної філософії мови. Ця лінгвістична підтримка ґрунтується на нашій здатності відносити до майбутнього за допомогою мови події, речі, процеси. Віднесення мовних одиниць до фрагментів реальності називають референцією й вона повинна мати об'єктивну підставу. Якби це було не так, виникали б парадокси й суперечності в застосуванні мови. Але ж ми цілком ефективно використовуємо майбутній час в нашому мовленні.

Своєрідним ствердженням існування майбутнього є концепція, яка виражає сумнів у теперішньому [5]. Звертається увага, що теперішнє не має довжини, це мить, до якої стискається час. Розуміння теперішнього як того, що позбавлене тривалості фактично елімінує його на користь минулого й майбутнього, з яких перше безпосередньо переходить до другого. Аналіз часу в феноменології Е. Гуссерля демонструє внутрішню протяжність теперішнього, воно має розмірність, але

ця розмірність знаходиться поза темпоральною тривалістю [5, с.80].

Чи достатні наведені аргументи для прийняття повної реальності майбутнього? Аргументи від спеціальних наук є вагомими, втім треба звернути увагу на відмінність розуміння часу в науці й філософії, як це роблять деякі автори [4]. Треба зважити на те, що для філософії час не є простороподібним. Він постає особливим, унікальним атрибутом буття. Ствердження безпосереднього зв'язку часу з буттям набуло популярності у філософії з доби Хайдеггера. М. Хайдеггер говорив про минуле, теперішнє й майбутнє як про три екстазиси часу, тобто його виходи із самого себе. За ознакою достовірності й онтологічності їх можна розрізнити, причому майбутнє виявляється найменш достовірним й онтологічно навантаженим.

Попри значущість у сучасній філософії апеляцій до мови, зв'язок мови з дійсністю далеко не ясний. Відкритим питанням, зокрема, є проблема небуттєвої референції – віднесення мовних одиниць до об'єктів, які не існують. Досі дискутується, чи може мова вказувати на такі об'єкти. Прийняття ж референції до неіснуючих об'єктів автоматично ставить її під сумнів як аргумент на користь реальності майбутнього. Адже мова в такому разі може вказувати й на те, що не існує, наприклад, на майбутнє.

Безпосередність майбутнього, даного в теперішньому є відкриттям феноменології. Втім, включаючи безпосереднє майбутнє до теперішнього, ми маємо розуміти, що це лише безпосереднє майбутнє. Майбутнє ж як таке значно ширше. Тут не уникнути питання: чи все майбутнє однаково існує? Або ж його онтологічний статус змінюється з віддаленістю від теперішнього? Якщо так, тоді теперішнє має найбільшу повноту буття, а минуле постає своєрідним переходом до найменшого буття або небуття. З наведених міркувань є очевидним, що існують підстави для сумнівів в існуванні, принаймні в повному існуванні майбутнього. Як підсумок тривалих дискусій постає твердження: існування майбутнього залишається під питанням.

Чи можна розв'язати це питання? Йдеться не про накопичення нових емпіричних даних – їх достатньо дає наука, але вони не впливають вирішальним чином на філософське розуміння майбутнього. Потрібне концептуальне переосмислення проблеми на рівні філософії. Один з можливих шляхів розв'язання проблеми існування майбутнього – через розширення самого розуміння існування. Можна припустити, що майбутнє існує, але існує в певному сенсі, являє собою особливий спосіб існування. Звернемо увагу на те, що в деяких сучасних філософських концепціях поняття існування замінюється іншими близькими – перебування, здійснення тощо. Можливо, що ми маємо запитувати не про те, чи будуть існувати певні речі або події, а про те, чи вони трапляться або здійсняться. На відміну від дієслова «існувати», яке не містить обмеження у часі, дієслово «трапитись» передбачає, що дещо трапляється у певний час. Те, що трапитись колись, очевидно, ще не трапилось. Майбутнє також можна розглядати як спосіб існування можливого. В самій можливості виділяються різні періоди, пов'язані з існуванням можливого як можливого. Потенційне буття в теперішньому постає як сама можливість або чиста можливість. В майбутньому можливість переходить до модусу здійсненої або нездійсненої можливості. Допустимо також пов'язувати майбутнє з філософською категорією становлення. Становлення як і можливість виявляє різні етапи – більш або менш реальні. Розуміння майбутнього як аспекту становлення підкреслює нерозривність часового континууму. Майбутнє постає існуючим в межах цього континууму, тобто в межах цілого, яке об'єктивно існує.

Отже, є підстави говорити про особливості існування майбутнього, а звідси, про існування майбутнього в особливому сенсі. Розширення змісту поняття існування надає майбутньому положення існуючого. Майбутнє не просто існує, воно перебуває в певному модусі існування. Таким модусом, який додає своєрідності до загального поняття існування може постати здійснення або становлення. Треба зазначити, що як модус існування

становлення є більш складним типом, який включає моменти минулого, теперішнього й майбутнього. Особливим способом існування є можливість. Протиставлення актуального й потенційного буття сходиться до Аристотеля. В сучасній філософії цей спосіб буття викликає дискусію, яка розгортається в парадигмах актуалізму і посибілізму. Актуалізм стверджує можливість як своєрідну дійсність. З протилежної точки зору, можливість є чимось, що протистоїть дійсності. Наведені ідеї доцільно перенести на час. Актуалізм надає майбутньому певної дійсності, поєднує його з теперішнім, протилежна концепція розриває майбутнє й теперішнє.

Можливо, краще сказати не про існування майбутнього, а про майбутнє як особливий тип існування. Це буття, яке характеризується неповнотою, незавершеністю й відкритістю. Вказаних характеристик немає у минулого, вони частково присутні, але втрачаються в теперішньому.

2.

Навіть якщо майбутнє існує, воно знаходиться у певному онтологічному розриві з теперішнім і минулим. Безперечно, дещо з того, що існувало раніше, існує зараз, буде існувати в майбутньому. Водночас у майбутньому має з'явитись те, чого не має і ніколи не було. Саме це і є власне майбутнім, бо стало й незмінне міститься начебто поза часом. Чи є дещо, що дає підстави для існування такого нового в майбутньому? Чи дійсно майбутнє виникає з теперішнього й минулого? Як відбувається зв'язок різних часових періодів, якщо час пов'язаний зі змінами, з різноспрямованими переходами буття й небуття.

Існує філософська позиція, згідно з якою минуле й майбутнє є автономними реальностями, які не взаємодіють між собою [4, с.151]. Якщо це так, то постає питання, яким способом формується залежність між цими станами часу, адже така залежність простежується на емпіричному рівні. Можна припустити, що минуле й майбутнє не взаємодіють між собою, але співвідносяться, точніше, співіснують як різні стани буття. Сутністю цього співіснування постає перехід від небуття до буття, в

якому минуле репрезентує сторону небуття, а майбутнє – буття. Втім таке пояснення відношення минулого й майбутнього змушує філософів розв'язувати метафізичний парадокс. Сутність цього метафізичного парадоксу часу полягає в тому, що буття, зрештою, є первинним щодо небуття, воно має проявити себе першим, з чого випливає, що майбутнє має породжувати власне небуття в минулому. В часовому ж ряду першим постає минуле, тобто небуття [4, с.152].

Звернемо увагу на інше припущення щодо співвідношення минулого й майбутнього. Воно ґрунтується на рівнозначності того й іншого. Не існує минулого без майбутнього і майбутнього без минулого. Майбутнє не випливає з минулого, не є похідним від нього. Минуле, з цього погляду, нічого не породжує, а те, що перебуває в минулому й майбутньому, не характеризує саме ці періоди часу [4, с.154]. Такий погляд стверджує автономність майбутнього, в межах якого існують (вірніше, будуть існувати) притаманні саме йому явища, процеси й речі. Отже, майбутнє набуває власного внутрішнього змісту і стає принципово непередбачуваним.

Ця крайня філософська точка зору потребує корегування через наявність наукових даних, які виявляють очевидний зв'язок майбутнього з теперішнім і минулим. Більш поміркованою виглядає ідея симетрії часу, яка, не наполягаючи на прямому впливі минулого на майбутнє, стверджує їхню подібність. В межах цієї симетрії розгортається динаміка становлення різних форм буття. Зміни відбуваються в межах повторення певних форм і, отже, майбутнє постає аналогією минулого й теперішнього, певною проекцією на часову послідовність попередніх періодів часу. Цілковита спільність різних часових частин досягається в теперішньому часі, який містить в собі найширший набір аналогій майбутнього. Так само й майбутнє постає послідовністю перевтілень сучасності, які поступово зміщуються до все більш загальних і змістовних. Нарешті, в якомусь найзагальнішому сенсі майбутнє виявляється тотожним минулому й теперішньому, досягаючи часового стану вічності.

Категорія часу виражає зміну одних явищ на інші, що має свою послідовність, здійснюється за певним порядком. Проте існує дещо незнищенне в цих змінах і це самий час. Категорія вічності виражає саме незнищенність часу, як така вона присутня, проявляє себе у кожний період часу – в минулому, теперішньому й майбутньому. Вічність виражає єдність різних частин часу і може розглядатись як основа того, що поєднує минуле й теперішнє з майбутнім [6, с.270]. З одного боку, це єдність, в якій розчиняються будь-які часові відмінності, час набуває статичності. З іншого боку, вічність виявляє відносність часових періодів, теперішнє постає майбутнім і, водночас, минулим, майбутнє – теперішнім і минулим тощо. Онтологічний аспект цього зв'язку полягає в тому, що передбачення майбутнього виявляє саму сутність буття – його об'єктивні закони, причинно-наслідкові зв'язки. За законами буття найзагальніший зміст розвитку Всесвіту та його частин залишається незмінним, а тому майбутнє можна передбачити. Закономірності й причинно-наслідкові зв'язки мають часовий характер, вони здійснюються у часі. Самі зміни тут є наслідком чогось незмінного, а, з іншого боку, незмінне реалізує себе лише у змінах. Те, що належить минулому, теперішньому й майбутньому дозволяє знаходити в них поєднання незмінного та мінливого.

В людському суспільстві таке поєднання має форму історичної традиції. Саме традиція зводить минуле з майбутнім, дозволяє людині відчутти історичний плин часу як цілісну історію людства. Традиція – це сукупність історичних подій, особистих внесків до них, духовних форм, пов'язаних з ними. Повторюючись від покоління до покоління ця сукупність, яка завжди має певну конфігурацію, утворює спадкоємність явищ, де переважають повторення й сталість, але яка не позбавлена історичних модифікацій [7, с.7]. Кожний епізод традиції є чимось новим в тому сенсі, що він відтворюється наново. Водночас, він відновлює на новому часовому етапі те, що вже було. Майбутнє тут поєднується з минулим, виростає на основі минулого, але не є

минулим, певним чином протистоїть минулому. Окремі епізоди історичного буття утворюють ланцюг подій, кожна з яких постає як майбутнє стосовно попередніх ланок. Саме тут відносність майбутнього виступає досить виразно. Певне майбутнє завжди є майбутнім певного минулого. Як виявляється, без минулого майбутнє втрачає свою визначеність, в відтак – виключається з часової послідовності в цілому, стає позачасовим.

Основою для визнання майбутнього в якості об'єкта пізнання є положення про те, що майбутнє завжди передіснує в теперішньому [8, с.23]. Тією мірою, якою майбутнє присутнє в теперішньому, воно вже відоме. В будь-якій події присутні минуле, теперішнє й майбутнє, які утворюють єдине ціле. Вірогідне майбутнє виникає з минулого, передіснує в теперішньому, закономірно впливаючи з нього. Майбутнє постає як прогностичний аспект сьогодення. У певному сенсі ми вже живемо в майбутньому, що дозволяє нам побачити його умоглядно.

Наявність детермінізму в природі й суспільстві свідчить про поєднання різних часових періодів. Феномен закономірності пов'язаний з часом: елементами закономірного зв'язку постають передумови, на яких базується зв'язок, їх реалізація в певній ситуації, наслідки прояву закономірності. Перше передує другому, а друге третьому. Отже, в самій реальності закономірного зв'язку явищ є своє минуле, теперішнє і майбутнє. З часом пов'язана така принципова характеристика закономірності як необмежена її повторюваність. Здійснення закономірності є здійсненням майбутнього, а її стандартний характер є виявом присутності майбутнього в теперішньому.

Унікальні особливості має зв'язок майбутнього й теперішнього в людському бутті. Людина знаходиться в принципово відмінному від всього іншого відношенні до майбутнього. Усвідомлення майбутнього і його пізнання дає людині змогу впливати на майбутнє. Це є однією з фундаментальних властивостей людини. В людському бутті виникає специфічне відношення суб'єкта з майбутнім, відношення взаємодії, взаємовпливу. Людина як екзистен-

ція вступає з майбутнім у своєрідні діалогічно-комунікативні стосунки. Такий зв'язок має інформаційний, а також інтерактивний характер. Людина запитує майбутнє й одержує відповіді, перетворює майбутнє, а частково й творить його. Безумовно, цей вплив людини на майбутнє має свої межі. Але й не враховувати його не можна. Майбутнє для людини починається в ній самій, можна сказати, що людина для себе є своїм власним майбутнім. Вдивляючись у себе, вона бачить майбутнє. Змінюючи ж майбутнє, людина, певною мірою, змінює також теперішнє й навіть минуле.

В подальшій статті мова йтиме про третє і четверте запитання. Окреслимо задачі для нашої наступної статті.

3.

Пізнання майбутнього, його межі, передумови, способи й форми є одними з найбільш дискусійних питань в сучасній філософії. Насамперед йдеться про потенції в осягненні майбутнього спеціальних наук – природничих і соціальних. Загальноновизнаним є те, що з трьох основних функцій наукового пізнання – опису дійсності, її пояснення та передбачення майбутнього – найрезультативнішою та найціннішою є остання. Наукове передбачення, особливо передбачення майбутнього стану суспільства, стало об'єктом прискіпливого вивчення в сучасній філософії.

Говорячи про пізнання майбутнього, треба звернути увагу також на екстраполяційні методи, які мають у своїй основі поширення на майбутнє тенденцій, закономірностей, які в минулому й теперішньому вже себе проявили. Метод екстраполяції проявляється в різних формах: пророцтва, утопії, прогнозу [9, с.230]. Екстраполяція, як вважається, може сприяти створенню нового знання у двох основних напрямках: 1) коли з властивостей сукупності (системи) виводяться властивості окремих об'єктів (елементів); 2) коли із властивостей окремих елементів (об'єктів) виводяться властивості цілого [9, с.231-232].

4.

Переходячи до проблеми відносин людини та майбутнього, треба розділити поняття

суб'єктивного часу й людського часу. І те, й інше обговорюється у філософії.

Деякі дослідники пропонують термін «антропологічний час» [10].

Оцінюючи в цілому ставлення людини до власного майбутнього, слід відзначити, що образ майбутнього є найважливішим засобом конструювання людської ідентичності. Різні рівні ідентичності особистості можуть мати різну часову спрямованість, орієнтуватись на різні моделі майбутнього. Особиста проекція майбутнього, з іншого боку, реалізує загальний соціальний дискурс майбутнього, який уможливує висування цілей соціального розвитку [11, с.55].

Необхідність не просто визнання майбутнього як порожнього вмістилища подій, а якісного його наповнення визнається сучасними філософами. Для цього треба подолати звичайний для сучасних людей крайній презентизм, тобто думку про те, що майбутнє у своїх основних рисах подібне до теперішнього і можна просто перенести сучасні реалії на той час, який ще не настав [11, с.53-54].

Висновки. Майбутнє, як ми переконалися, є особливою філософською проблемою. Воно може осягатись по-різному і в різних формах – від математичних формул до художніх образів майбутнього. Втім найзагальніший, синтетичний образ майбутнього покликана створювати філософія. Це зрозуміло, бо майбутнє як один із станів часу постає і як необхідний складник світу, в якому ми знаходимо себе, і як визначальний вимір людського життя. Філософія, як було показано, осмислює майбутнє в різних аспектах – можна говорити про онтологію майбутнього, епістемологію майбутнього, соціальну філософію майбутнього, антропологію майбутнього. Саме такі аспекти проблеми майбутнього у філософії представлені у даній статті.

З онтологічної перспективи найважливішими питаннями є: чи існує майбутнє і як воно існує? Дві позиції, які домінують у філософії часу – презентизм та етерналізм – по-різному відповідають на це питання. Презентизм ставить під сумнів існування майбутнього, етерналізм стверджує необхідність його існування

ня. Наведені міркування не дають однозначної переваги тій чи іншій позиції. Як компромісний варіант можна прийняти, що майбутнє в якомусь сенсі існує, але це специфічне існування, відмінне від існування теперішнього й минулого. Для прояснення способу існування майбутнього важливими є також суперечки між філософами, які відстоюють об'єктивність часу і, відповідно, майбутнього, й тими, хто вважає час аспектом суб'єктивної реальності.

Головне епістемологічне питання щодо майбутнього – чи підпорядковане майбутнє тим самим закономірностям, що й теперішнє та минуле? Чи можемо ми пізнати майбутнє, виявивши ці закономірності? І тут розмаїття позицій філософів є досить великим. Можна знайти тих, хто стверджує номологічну автономність майбутнього і, відповідно, неможливість ніякого точного знання про нього (можливість лише припущень). З іншої точки

зору, майбутнє цілком доступне для пізнання, оскільки підпорядковане загальним, незмінним законам Всесвіту. Досліджуючи теперішнє й минуле, можна формулювати істинні висловлювання по майбутнє. З більш поміркованого погляду, майбутнє є сферою об'єктивного, такого, що піддається істиннісній оцінці, але все ж таки імовірнісного знання.

Соціальне майбутнє є, мабуть, найбільш популярним напрямом досліджень і роздумів про майбутнє у філософії. В рамках філософії та соціальних наук сформувалась теорія передбачення майбутнього, якою постає особлива наука – футурологія.

Осягаючи майбутнє, філософія, зрозуміло, не може оминати його антропологічний аспект. Досліджуючи взаємодію особистості з власним майбутнім, філософи намагаються сформулювати оптимальну стратегію людини щодо майбутнього.

Бібліографічні посилання

1. Markosian, N. «Time». *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.) / Ned Markosian. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/>
2. Vardon, A. *A Brief History of the Philosophy of Time* / Adrian Vardon. Oxford: University press, USA, 2013. 200 pp.
3. Шамша, І. В. Небуттєва природа часу [Текст] : монографія / І. В. Шамша ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 253 с.
4. Кушелев, В. А. Философское решение парадокса времени и новая концепция метафизики. *Известия РГПУ им. А.И. Герцена* / В. А. Кушелев. 2005. №10. С.151-157.
5. Федчук, Д. А. Вопрос о времени: об онтологической первичности настоящего перед прошлым и будущим. *Вестник СПбГУ. Философия и конфликтология* / Д. А. Федчук. 2016. №3. С. 73-82.
6. Логунова, Л. В. Единство вечности и времени: философские аспекты. *Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева* / Л. В. Логунова. 2015. №2 (32). С.268-271.
7. Артановский, С. Н. Традиция: от прошлого к будущему. *Вестник СПбГУКИ* / С. Н. Артановский. – 2010. – №1. – С.6-15.
8. Солопова, О. А. Когнитивно-дискурсивное прогнозирование. *Вестник ЮУрГУ. Серия: Лингвистика* / О. А. Солопова. 2011. №22 (239). С.22-27.
9. Драпогуз В. П. Основні форми екстраполяції як методу соціального пізнання / В. П. Драпогуз. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 96. С. 229-233.
10. Пащенко, О. В. Будущее как модус антропологического времени в контексте современной культуры : автореферат дис. ... кандидата философских наук : 09.00.13 / О. В. Пащенко. Челябинск, 2016. 22 с.
11. Богомяков В. Г. Дискурс будущего. *Дискурс-Пи* / В. Г. Богомяков. 2010. №1-2. С.53-55.

References

1. Markosian, N. "Time". The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.) / Ned Markosian. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <https://plato.stanford.edu/>
2. Bardon, A. A Brief History of the Philosophy of Time / Adrian Bardon. Oxford: University press, USA, 2013. 200 pp.
3. Shamsha, I. V. Nebuttyeva priroda chasu [Tekst] : monografiya / I. V. Shamsha ; Nac. ped. un-t im. M. P. Dragomanova. Kiyiv : Vid-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 2015. 253 s.
4. Kushelev, V. A. Filosofskoe reshenie paradoksa vremeni i novaya koncepciya metafiziki. Izvestiya RGPU im. A.I. Gercena / V. A. Kushelev. 2005. №10. S.151-157.
5. Fedchuk, D. A. Vopros o vremeni: ob ontologicheskoy pervichnosti nastoyashego pered proshlym i budushim. Vestnik SPbGU. Filosofiya i konfliktologiya / D. A. Fedchuk. 2016. №3. S. 73-82.
6. Logunova, L. V. Edinstvo vechnosti i vremeni: filosofskie aspekty. Vestnik KGPU im. V.P. Astafeva / L. V. Logunova. 2015. №2 (32). S.268-271.
7. Artanovskij, S. N. Tradiciya: ot proshlogo k budushemu. Vestnik SPbGUKI / S. N. Artanovskij. – 2010. – №1. – S.6-15.
8. Solopova, O. A. Kognitivno-diskursivnoe prognozirovanie. Vestnik YuUrGU. Seriya: Lingvistika / O. A. Solopova. 2011. №22 (239). S.22-27.
9. Drapoguz V. P. Osnovni formi ekstrapolyaciyi yak metodu socialnogo piznannya / V. P. Drapoguz. Gileya: naukovij visnik. 2015. Vip. 96. S. 229-233.
10. Pashenko, O. V. Budushee kak modus antropologicheskogo vremeni v kontekste sovremennoj kultury : avtoreferat dis. ... kandidata filosofskih nauk : 09.00.13 / O. V. Pashenko. Chelyabinsk, 2016. 22 s.
11. Bogomyakov V. G. Diskurs budushego. Diskurs-Pi / V. G. Bogomyakov. 2010. №1-2. S.53-55.